

ФЕЪЛНИНГ ИТЕРАТИВ ГРАММАТИК КЎРСАТКИЧЛАРИ ХУСУСИДА

Джурсаев Ботир Илхомович

Самарқанд давлат чет тиллар институти эркин тадқиқотчиси

Итератив феъл эса бир неча каррадан иборат бўлган, такрорланадиган ҳаракат билан ҳам ҳамда сўз ясовчи воситалар орқали ифодаланишини кўриб чиқдик. Инглиз тилида феълларнинг редупликатив шаклда келиши орқали ифодаланадиган итератив вазиятлар ҳам учраб туради. Бу каби редупликатив бирикмаларни асосан мултипликатив феъллар ташкил қилади. He came running. He was breathing heavily pooph-poophing. О. Кёрм ҳам pooph-pooph, tar-tar каби қисқа такрорий ҳаракатни ифодаловчи феълларни итератив аспект деб атайдил¹.

Итеративлик атамасининг қўлланилиши борасида аниқлик мавжуд эмас. Аммо Г. С. Татевосов “феъл лексемаси томонидан ифодаланадиган такрорий ҳаракатни мултипликатив жараён, итеративлик эса бошқа грамматик воситалар (равишлар, грамматик морфемалар...) томонидан юзага келади деган фикрни билдиради².

Бевосита англиз тилида такрорланувчанликни ифодаланиши ҳақида гап юритишдан олдин «итеративлик атамасига аниқлик киритиш керак. Итеративлик феъл лексемаси билан боғлиқми ёки қўшимча морфологик, синтактик воситалар билан боғлиқми? Ушбу саволга Татевосов Г. С. фикрига таянган ҳолда мултипликатив ҳаракат деб феъл лексемасида мавжуд бўлган карраликни ифодаловчи ҳаракатга айтишимиз мумкин. Қўшимча морфологик восита ёки синтактик бирлик ёрдамида ҳосил бўладиган такрорий ҳаракатни итератив атамаси билан юритишимиз мумкин.

Инглиз тилида миқдорий аспектualлик ҳаракатнинг бажарилиши жараёнидаги карралик ва унинг интенсивлиги ёки давомлилик маъносини англатади. Миқдорий аспектualлик функционал семантик майдонда турли усуллар билан ифодаланишини юқорида кўриб чиқдик. Булар феъл билан ёки феълсиз яъни феълнинг лексик-семантик маъносидан ташқари, қўшимча морфологик, синтактик ёки бошқа феъл лексемалари билан ифодаланиши мумкин. Морфологик белги асосан ге олд қўшимчаси ҳаракатнинг қайта такрорланиш жараёнини англатиб миқдорий аспектual вазиятни ҳосил қилишда муҳум ўрин тутди. Шунингдек, several times, often, sometimes, every равишлари ҳам ҳаракатнинг миқдорини ифодалайди.

Инглиз тилида қисқа такрорланувчанлик ёки кўп карралик маълум бир феъл лексемалари ёки баъзи морфологик воситалар ёрдамида вужудга келади. Маълум бир шахс томонидан одатий бажарилган такрорий иш ҳаракат жараёнидаги такрорланувчанлик грамматик воситалар яъни равишлар томонидан амалга ошади.

Юқорида келтирилган далиллар гувоҳича англиз тилидаги такрорий ҳаракатлар феъл лексемаси томонидан ҳам, морфологик бирликлар ёрдамида ҳам ҳосил бўлади. Демак, англиз тилида такрорий ҳаракатлар феъл лексемасидаги семантик маънолардан ташқари морфологик восита ва синтактик бирликлар ёрдамида юзага келади. Итеративлик аспектualлик семантика доирасида воқеа-ҳодиса, вазият, иш ҳаракатининг маълум бир замонда содир бўлишлигининг муҳим характеристикаси сифатида баҳоланади. Бу унинг маълум бир фазаларда рўй бериши билан боғлиқ. Шунингдек, итератив семантика фазалар билан ҳам алоқадор бўлиб, иш ҳаракатининг бошланиши, давомийлиги, тугалланишининг ифодаланишида ҳам кўзга

¹ Curme G. A grammar of the English Language. Boston 1935 Vol 2. p 373-386.

² Татевосов С. Г. Акциональность: Типология и теория // Вопросы языкознания. Москва, № 1 2005. с124-125

ташаланеди. Бундай фазали феълнинг лексик маъноси орқали англашилади. Инглиз тилида эса фазалик феълларнинг шахсиз формалари билан бирикувидаги шахсиз феълнинг лексик маъносига боғлиқ ҳолда итератив семантика юзага келади.

Демак, миқдорий аспектualлик иш ҳаракатни 1) такрорланиш миқдори ёки давомийлигини, амалга ошишидаги тўхталишларини; 2) чўзиқлик даражасини; 3) интенсивлик даражасини характерлайди, деган хулосага келишимиз мумкин..

Феъл лексемасидаги такрорийлик қисқа жараёндаги интенсив карралик ёки такрорийланувчанлик тарзида ифодаланса, морфологик воситалар ёрдамида даврий такрор ҳаракатлар юзага келади. Миқдорий аспектualликнинг бундай тури феълнинг лексик маънолари, синтактик воситалари (феълнинг ҳол билан бирикуви) орқали, баъзан эса бу турли воситаларнинг комбинацияси орқали ифодаланеди. Бу каби итератив маънолар аспектualликнинг маълум жиҳатдан контекстдаги бошқа лисоний воситалар биланмодификациялашувига олиб келади.

Шунингдек, ифодаланган итератив маъноларнинг конкретлиги ёки конкрет эмаслиги инглиз тилида прогрессив ва оддий замон шаклларнинг таққосланишида яққол кўзга ташланади. Инглиз тилида конкрет процессуал итератив маъно давомий шакллар учун типик ҳодиса ҳисобланади, конкрет бўлмаган, умумий маъноларни эса индефинит шаклларидаги қўшимча синтактик бирликлар билан ифодаланеди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Comrie B. Aspect. Cambridge, 1976. 262 p.
2. Curme G. A grammar of the English Language. Boston 1935 Vol 2. p 373-386.
3. Татевосов С. Г. Акциональность: Типология и теория // Вопросы языкознания. Москва, № 1 2005. с124-125
4. Shodiyev S.E. Bio-social need to the study of lexical meaning. Journal of Positive School Psychology <http://journalppw.com> 2022, Vol. 6, No. 9, 4771-4777